

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। सविता। त्रिष्टुप्।

उदु ष्य देवः सविता सवायं शश्वत्तमं तदपा वह्निरस्थात्।

नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद्वीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥ २.०३८.०१

स्यः- सः। देवः सविता- सूर्य आत्मा। शश्वत्तमम्- सततम्। सवाय- प्रसवाय। तदपाः- तत्कर्मा। वह्निः- वोढा। अस्थात्- तिष्ठति। नूनम्- निश्चयेन। देवेभ्यः- देवताभ्यः। रत्नम्- रमणीयज्योतिः। वि- विशेषेण। धाति- ददाति। हि- खलु। अथ- अनन्तरम्। वीतिहोत्रम्- कान्तयज्ञं यजमानम्। स्वस्तौ- क्षेमे। अभजत् ॥१॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति।

आपश्चिदस्य व्रत आ निमृग्रा अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥ २.०३८.०२

विश्वस्य- सर्वस्य। हि- खलु। श्रुष्टये- सुखाय। देवः- द्योतनशीलः सूर्यः। ऊर्ध्वः- उत्कृष्टः। पृथुपाणिः- बृहद्धस्तः। बाहवा- स्वबाहूपलक्षितरश्मीन्। प्र सिसर्ति- प्रसारयति। निमृग्राः- नितरां शोधयिष्यः। आपः। अस्य- एतस्य सूर्यस्य। व्रते- नियत्यां तिष्ठन्ति। अयम्- एषः। वातः- वायुः। परिज्मन्- परितो व्याप्ते अन्तरिक्षे। रमते। आध्यात्मिके तु आत्मसूर्यश्चिद्रश्मीन् प्रसारयति। मूलशक्तिधारास्तस्य व्रते तिष्ठन्ति। प्राणः प्राणमयकोशे अनेनैव रमते ॥२॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः।

अह्यर्षूणां चिन्त्ययाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्षागात् ॥ २.०३८.०३

आशुभिः- शीघ्रगतिभिः। यान्- यान् गच्छन्। नूनम्- निश्चयेन। विमुचाति- सविता विमुच्यते। अतमानम्- गच्छन्तं तं जनम्। एतोः- गतेः। अरीरमत्- उपरमयति। अह्यर्षूणाम्- शत्रुं प्रति अभियातृणाम्। अविष्याम्- गमनेच्छानाम्। न्ययान्- नियन्त्री। मोकी- रात्रिश्च। सवितुः-

सूर्यस्य । व्रतम्- नियतिम् । अनु । आगात्- सरति । आत्मसूर्यो जीवस्य गतिनिरोधं करोति ।
मनुष्यप्रज्ञा च आत्मनियतिमनुसृत्यैव भवति ॥३॥

पुनः समव्यद्विततं वयन्ती मध्या कर्तो न्यधाच्छक्म धीरः ।

उत्संहायास्थाद्वृत्तैर्दधरमतिः सविता देव आगात् ॥ २.०३८.०४

पुनः- पुनः पुनः । विततम्- विस्तारभावनम् । वयन्ती- कुर्वती उषा ज्ञानोदयदेवता । समव्यत्-
चेष्टयति । धीरः- धारणाकुशलः । शक्म कर्तोः- कर्तुं शक्यं कर्म । मध्या- तन्मध्ये । नि अधात्-
निक्षिप्तवान् । स्वसाधनं विद्यायां निक्षिप्तवानिति भावः । संहाय- तमो विहाय । उत् अस्थात्-
उदतिष्ठत् । अरमतिः- विरक्तः । देवः सविता- सूर्य आत्मा । ऋतून्- कालान् । अदर्धः- व्यभजत् ।
आगात्- आगच्छति ॥४॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा ॥ २.०३८.०५

अग्नेः- पावकस्य । शोकः- तेजः । दुर्यः- गृह्यः । नानौकांसि- नानासदनानि । प्रभवः- प्रकर्षसत्ताकः
सन् । वि- विशेषेण । तिष्ठते- तिष्ठति । विश्वमायुः- यजमानस्य सर्वं जीवनमधितिष्ठति । सूनवे-
स्वतनयायाग्नये । माता- अदितिः । ज्येष्ठम्- प्रथमम् । भागम् । सवित्रा- आत्मना । इषितम्-
प्रेरिताम् । अस्य- एतस्याग्नेः । केतम्- प्रज्ञाम् । अनु । आधात्- दधौ ॥५॥

समाववर्ति विष्ठितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरतामभूत् ।

शश्वौ अपो विकृतं हित्व्यागादनु व्रतं सवितुर्दैव्यस्य ॥ २.०३८.०६

जिगीषुः- आवरणविजिगीषुरग्निः । विष्ठितः- चित्तवृत्तीर्निरुद्धय । समाववर्ति- पुनरात्मानं स्वमूलं
समावर्तते । विश्वेषाम्- सर्वजगताम् । कामः- क्रतुरूपेण स्थितः । चरताम्- सर्वेषां जीवानाम् ।
अमा- शरण्यः । अमाशब्दो गृहनामसु पठितः । अभूत्- अभवत् । दैव्यस्य सवितुः-

सूर्यस्यात्मनः । व्रतम्- नियतिम् । अनु । शश्वान्- नित्योद्भिः । विकृतम्- अधर्मम् । अपः- कर्म ।
हित्वी- हित्वा । अगात्- स्वमूलं जगाम ॥६॥

त्वया हितमप्यमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्थुः ।

वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ २.०३८.०७

अप्सु- अन्तरिक्षे । त्वया- भवता । हितम्- निहितम् । अप्यं भागम्- जलभागम् । धन्व- मरुदेशे ।
मृगयासः- मृगयमाणाः । त्वत्प्रसादेन । वि तस्थुः- विशेषेण तिष्ठन्ति । अनु- अनुलभन्ते । विभ्यः-
पक्षिभ्यः । वनानि- अरण्यानि दत्तानि । अस्य- एतस्य । देवस्य सवितुः- सूर्यस्य । तानि- अमूनि ।
व्रता- व्रतानि । नकिः मिनन्ति- न हिंसन्ति ॥७॥

याद्राध्यं^१ वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः ।

विश्वो मार्ताण्डो व्रजमा पशुर्गात्स्थशो जन्मानि सविता व्याकः ॥ २.०३८.०८

जर्भुराणः- सरन् । वरुणः- वरणीयः सूर्यः । निमिषि- क्षणेन । याद्राध्याम्- यातां गच्छतां
संराध्यम् । अप्यम्- आप्तुं योग्यम् । अनिशितम्- अतीक्षणं मृदुम् । योनिम्- सदनम् । यच्छति ।
विश्वः- सर्वः । मार्ताण्डः- सूर्य आत्मा । पशुः- जीवः । पश्यतीति पशुर्द्रष्टा जीवः । व्रजम्-
स्वात्मानमेव स्वचिद्रश्मिभिः । आगात् । प्रभाते तु । सविता- आत्मा प्रेरकः । जन्मानि- जीवान् ।
स्थशः- स्थाने स्थाने । व्याकः- पृथक्करोति । स्वापे चित्किरणैरात्मन्येव एकीभूयानन्तरं जाग्रति
चित्किरणान् स्वात्मन एव प्रकटयतीति भावः ॥८॥

न यस्येन्द्रो वरुणो न मित्रो व्रतमर्यमा न मिनन्ति रुद्रः ।

नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ २.०३८.०९

यस्य । व्रतम्- धर्मं नियतिम् । इन्द्रो वरुणोऽर्यमा रुद्रः- एते देवाः । न मिनन्ति- न हिंसन्ति ।
नारातयः- शत्रवो न हिंसन्ति । तं देवं सवितारम् । स्वस्ति- क्षेमाय । नमोभिः- वन्दनैः । हुवे-
आह्वये ॥९॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरंधिं नराशंसो ग्रास्पतिर्नो अव्याः ।

आये वामस्य संग्थे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ २.०३८.१०

भगम्- सौभाग्यमयीम् । पुरन्धिम्- बहुधारणावतीम् । धियम्- बुद्धिम् । वाजयन्तः- वीर्ययुक्तां
कुर्वतः । नः- अस्मान् । ग्रास्पतिः- मन्त्रपालकः । नराशंसः- नरस्तुतः । अव्याः- रक्षतु । वामस्य-
कल्याणस्य । आये- आगमने । रयीणाम्- दानयोग्यधनानाम् । संग्थे- सङ्गमने । देवस्य सवितुः-
सूर्यदेवस्य । प्रियाः । स्याम- भवेम ॥१०॥

अस्मभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात् ।

शं यत्स्तोतृभ्यं आपये भवात्युरुशंसाय सवितर्जरित्रे ॥ २.०३८.११

सवितः । त्वया- भवता । दत्तम् । काम्यम् । राधः- धनम् । अस्मभ्यम्- नः । दिवः- नभसः ।

अद्भ्यः- उदकात् । पृथिव्याः- भूम्याः । आ गात्- आगच्छतु । स्तोतृभ्यः- मन्त्रविदाम् । आपये-
बन्धवे । उरुशंसाय- प्रभूतमन्त्रयुक्ताय । जरित्रे- मन्द्रविदे । शम्- मङ्गलम् । भवाति-
भवति ॥११॥